

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.56:35

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.1>

**В. П. Бойко**

кандидат юридичних наук,  
здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук  
Науково-дослідного інституту публічного права  
<http://orcid.org/0000-0002-3505-4530>

## ЗАСАДИ ПРАВОСВІДОМОСТІ У ПРАВОСУДДІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА

*В статті розкрито засади правосвідомості у правосудді правової держави Україна, як форм суспільної свідомості суддів, прокурорів, адвокатів, суб'єктів публічної адміністрації та учасників судових процесів, що містить в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій на місце і роль судової влади в правій матерії сучасної держави. Доведено, що право не може існувати без належної правосвідомості учасників правових відносин, адже вони виникають виключно між дієздатними людьми. Підкреслено, що правосвідомість суддів не завжди є зразком правової поведінки, адже трапляються факти корупції та негідної поведінки суддів поза здійсненням правосуддя. Хоча такі випадки є рідкими, однак вони є не припустимими, адже суспільство дуже боляче на правильно, що жорстко реагує на них. З'ясовано, що групова правосвідомість посадових осіб публічної адміністрації в деяких випадках є не належною, адже у значній їх кількості серед них існує ієрархічно пов'язана хибним відомчим інтересом групова порука щодо не виконання добровільно судових рішень, які їм не подобаються. Що призводить до того, що під різними приводами не відновлюють вчасно, порушені права і законні інтереси громадян, понижують авторитет не тільки правосуддя, однак й правової держави в цілому. Узагальнено, що правосвідомість сучасних суддів формується під впливом справедливого громадського, зокрема професійного медійного тиску на тих представників Феміди, які здійснюють негативні вчинки у побуті та приймають явно суперечливі рішення. Доступна та патріотична професійна юридична освіта в Україні, участь суб'єктів громадянського суспільства при здійсненні перевірки претендентів на посаду судів на добросовісність, професійна діяльність суб'єктів запобігання корупції дають підстави стверджувати що суддівський корпус оновлюється юристами з належним рівнем правосвідомості. Зроблено висновок, що до негативних засад формування правосвідомості суддів слід віднести продовження намагань можновладців від виконавчої влади впливати на процес відбору та призначення суддів, впливати на них, при прийнятті рішень.*

**Ключові слова:** держава, етика, корупція, право, правосвідомість, правосуддя, суддя.

**Актуальність теми.** Європейські цінності за повноцінне панування яких бореться українське суспільство не можливо досягти без належної правосвідомості громадян. Її високий рівень дає можливість врегульовувати складні соціальні ситуації за допомогою мінімального публічного втручання, шляхом взаємних компромісів та поваги один до одного та до права суб'єктів суспільних відносин.

Окрему студію щодо аналізованої категорії належить правосвідомості правосуддя. Адже саме у правосудді, як вершині природничої

та формальної юриспруденції значення правосвідомості прослідковуються найбільш яскраво. В ній існують в цілому позитивні тенденції, зростає правосвідомість учасників судового процесу, в першу чергу адвокатів, посилюється прозорість щодо відбору суддів, що має призвести до наповнення суддівського добросовісними професіоналами. Разом з тим, в аналізованій сфері існують й певні, як теоретичні так й практичні не відповідності. Найбільш негативним з яких є продовження намагань певних чиновників від законодавчої та виконавчої влади ігнору-

вали судові рішення. Отже, виявлення та виробленню пропозицій щодо їх мінімізації буде присвячена аналізована стаття.

*Зв'язок теми із сучасними дослідженнями.* До викликів засад правосвідомості в правосудді в правовій державі Україна звертали увагу вчені В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, В. Бевзенко, В. Галунько, Л. Глущенко, О. Дубенко, А. Іванищук, В. Кравчук, О. Кузьменко, Р. Кузьмін, О. Мурашиш, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Проте, не належна правосвідомість певних категорій осіб, в першу чергу чиновників, недостатньо приділена увага цій проблемі в юридичній літературі й обґрунтовують актуальність дослідження.

*Мета статті* полягає в тому, щоб на основі філософії та теорії права, теорії адміністративного права, діючого норм законодавства розкрити певні аспекти засад правосвідомості в правосудді в правовій державі Україна.

**Викладення основних положень.** Право не може існувати без правосвідомості учасників правових відносин, адже вони виникають виключно між дієздатними людьми. Правосвідомість перебуває на належному рівні, якщо люди визнають право. Визнання права полягає в тому, що людина, зрозумівши його об'єктивний зміст і значення, добровільно ставить собі за обов'язок дотримання його вимог[1]. Наприклад, коли учасники судового процесу не за страху покарання а добровільно в силу внутрішнього переконання дотримуються встановленого порядку в залі судового засідання при здійсненні судового процесу.

В теорії права правосвідомість розкривається, як форма суспільної свідомості, що містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним. На думку професора О. Мурашина, специфічною рисою правосвідомості як складової частини механізму правового регулювання полягає в тому, що роль останньої не обмежена будь-якою однією стадією правового впливу. Тією чи іншою мірою вона наявна на всіх етапах правового регулювання права [2]. Правосвідомість це спосіб впливу права на індивідів через їх свідомість, що підкреслює значення правосвідомості в механізмі правового регулювання, як закріплення навичок правової поведінки за допомо-

гою правосвідомості, оскільки вона є частиною людської свідомості, якою індивід керується під час вчинення тих чи інших дій [4].

На різних етапах розвитку суспільства запорукою успішного розвитку держави завжди був належний рівень правосвідомості громадян, тому однією з важливих причин міжособних зіткнень та насильницьких загарбань є те, що почуття права та справедливості не займало основоположного місця у діяльності людей. Звісно, важливою є дієва участь держави в житті її громадян, слід турбуватись не лише про захист від зовнішніх ворогів, а й про життя людей в середині країни, люди мають почуватися захищеними. Важливої ролі набуває турбота держави про інтелектуальний розвиток народу, розвиток його правосвідомості [3]. На наш погляд, основою формування належної правосвідомості громадян є юридична освіта, як професійна так й масова. Остання має мати вплив на більшість громадян України.

Для цього потрібна гармонізація відносин між суспільством та владою, причому судовій гілці влади у цьому процесі відводиться належна роль. Важливо, аби суди діяли в напрямі позитивного образу суду в думці громадян. Запорукою стабільного та авторитетного становища влади в суспільстві є формування в громадській думці сталого переконання в правоті, незалежності й об'єктивності судової влади, що забезпечуватиме довіру громадян до судових рішень, коли кожний громадянин, навіть не погоджуючись із винесеним судом рішенням, вважатиме його правильним і справедливим, виходячи із загального переконання в авторитетності та справедливості судової влади. Головною філософією, головним принципом життя успішних країн є повага до людини як найвищої соціальної цінності, до її прав, свобод та інтересів, шанобливе ставлення громадян до закону та законності як такої, підтримання правопорядку, повага й довіра до судових органів. Важливими є взаємоповага влади та народу, підвищення рівня правосвідомості всіх її видів, професійної, побутової, індивідуальної, групової тощо [3]. В цьому напрямку ще існують проблеми. На жаль, не завжди судді є зразком правової поведінки. Трапляються факти корупції та негідної поведінки суддів поза здійсненням правосуддя. І хоча такі випадки є рідкими, однак і вони є не припустимими, адже суспільство дуже боляче реагує на такі факти.

Правосвідомість це сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання: ідей,

теорій, емоцій, почуттів та правових настанов, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права й юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямів розвитку правової системи з точки зору забезпечення гідного існування людини, справедливості в міжлюдських стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави та суспільства [5].

Залежно від спрямованості правових знань розрізняють такі види правосвідомості: за суб'єктами (носіями) правосвідомості: індивідуальна правосвідомість – це правосвідомість окремої людини, яка формується під впливом індивідуальних обставин життя, зовнішнього середовища і залежить від рівня її правової освіти. Індивідуальна правосвідомість – це сукупність особистих поглядів, уявлень, правових знань, емоцій і настанов конкретного суб'єкта щодо чинного чи бажаного права. Отримані в результаті виховання, навчання, спілкування знання про право є основним джерелом формування індивідуальної правосвідомості; групова правосвідомість – це правосвідомість певних соціальних груп населення країни, яка формується навколо певної ідеї, окремого нормативно-правового акта тощо. На процес її формування впливає спільність інтересів, традицій, умов життя, а також авторитет лідера групи. У ряді випадків правосвідомість однієї соціальної групи може суттєво відрізнятись від правосвідомості іншої групи; – суспільна правосвідомість – це правосвідомість, яка притаманна великим соціальним утворенням (населенню країни, окремого регіону, певному етносу), що є носіями національної правової культури, проявляє себе у ході загальнонаціональних акцій: виборів до парламенту, обрання глави держави, проведення референдуму. Зазначені види правосвідомості взаємозв'язані, групова і суспільна правосвідомість складаються із правосвідомості окремих людей. Водночас індивідуальна правосвідомість формується під впливом групової та суспільної правосвідомості [6]. Що стосується групової правосвідомості то з погляду службового права ще існують проблеми. Так як існує у значній їх кількості групова порука щодо не виконання ними добровільно судових рішень, які їм не подобаються. Під різними приводами їх затягують. Тим сам, не відновлюють вчасно порушені права і законні інтереси громадян, понижують авторитет не тільки правосуддя, однак й правової держави в цілому.

За характером відображення правової дійсності: буденна (повсякденна, побутова, звичайна) правосвідомість – це сукупність конкретних життєвих обставин, особистого правового досвіду й отриманої освіти, що характеризує ставлення людини до чинного чи бажаного права і правової системи на побутовому рівні; професійна правосвідомість це сукупність професійних правових знань, почуттів, емоцій, настанов, мотивів юристів-практиків та інших людей, які мають спеціальну юридичну освіту, що формується у результаті професійної діяльності й навчання; – наукова (теоретична) правосвідомість – це сукупність наукових знань, теорій, доктрин, оцінок, емоцій і почуттів науковців-юристів щодо існуючої та бажаної правової системи громадянського суспільства [6]. Правосвідомість індивіда формується й змінюється під впливом множини чинників, які нерідко сприяють її деформації. Такими зовнішніми чинниками є економічна нестабільність, зниження рівня життя, що обов'язково тягне за собою соціальне розшарування суспільства й загострення проблеми виживання, а це призводить до неконструктивної агресії та духовної деградації особистості. Внутрішніх (або психологічних) чинників є два: незадоволені соціальні потреби, що створюють внутрішній конфлікт особистості і призводять до появи деформованих і аномальних потреб; наявність асоціальних засобів і шляхів задоволення потреб і їх позбавлення [1]. Виходячи з таких теоретичних позицій треба відзначити, що для суддів, адвокатів та прокурорів така правосвідомість є професійною, а для фізичних осіб – буденна.

Щодо правосвідомості судді, то філософсько-правовий аналіз правосвідомості судді дає можливість виокремити її серед інших форм суспільної свідомості за такими критеріями: відображення явищ суспільного життя крізь призму нормативних понять та категорій; залежність від ефективності регулювання життя суспільства правом; найбільш яскраве відображення вольового компонента по відношенню до норм права; зверненість не лише до чинного позитивного права, а й орієнтованість на майбутнє нормативно ідеального належного [7, с. 201]. При цьому правосвідомість не лише впливає на прийняття суддею правозастосовних актів, але й є частиною правотворчості суддів, впливає на неї та відповідно піддається зворотному впливу [8]. До ознак професійної правосвідомості судді відноситься наступне. Вона є складним та обумовленим різноманітними об'єктивними і суб'єктивними фак-

торами явищем; по-друге, професійна правосвідомість є базовою категорією, що визначає мету і зміст процесу професіоналізації; по-третє, професійна правосвідомість як динамічне та індивідуальне явище не є передбачуване статичною формою відображення навколишньої дійсності. Є складним процесом правового сприйняття, відображення, осмислення і вираження соціально-правової реальності на тлі динамічно змінюючи її елементів; по-четверте, завдяки елементам правосвідомості (сприйняття, відображення, осмислення) формуються уявлення про ідеали, на основі яких формулюються принципи, які є основоположними принципами соціального регулювання, що містить конкретні норми поведінки. Сутнісні властивості професійної правосвідомості судді відображаються через її диференціацію та інтеграцію; залежність від об'єктивних та суб'єктивних факторів; професійність; динамічність; засіб відображення осмислення виразу соціально-правової реальності; уявлення про ідеальне та реальне права [5].

Правосвідомість сучасних суддів формується під впливом різних, однак в на сучасному етапі розвитку нашого суспільства і цілому позитивних факторів. Серед перших слід відзначити справедливий громадський та медійний тиск тих представників Феміди, які здійснюють негативні вчинки у побуті та приймають явно суперечливі рішення. Участь суб'єктів громадянського суспільства при здійсненні перевірки претендентів на посаду судів на добросовісність. Доступна та патріотична професійна юридична освіта в Україні. Професійна діяльність суб'єктів запобігання корупції. До негативних слід віднести продовження намагань можновладців від виконавчої влади впливати на процес відбору та призначення суддів, впливу на них, при прийнятті рішень та добровільного не виконання судових рішень, які їм не подобаються.

**Висновки.** Все вище наведене дає можливість сформулювати певні узагальнення щодо засад правосвідомості в правосудді правової держави Україна на сучасному етапі її розвитку:

- право не може існувати без належної правосвідомості учасників правових відносин, адже вони виникають виключно між дієздатними особами;

- підкреслено, що правосвідомість суддів не завжди є зразком правової поведінки, адже трапляються факти корупції та негідної поведінки суддів поза здійсненням правосуддя, хоча такі випадки є рідкими, однак і вони є не припустимими, адже суспільство дуже боляче на правильно, що жорстко реагує на такі факти;

- групова правосвідомість посадових осіб публічної адміністрації в деяких випадках є не належною, адже у значній їх кількості серед них існує ієрархічно пов'язана хибним відомчим інтересом групова порука щодо не виконання ними добровільно судових рішень, які їм не подобаються;

- що призводить до того, що під різними приводами затягується виконання судових рішень, не відновлюють вчасно порушені права і законні інтереси громадян, понижують авторитет не тільки правосуддя, однак й правової держави в цілому;

- правосвідомість сучасних суддів формується під впливом справедливого громадського, зокрема професійного медійного тиску тих представників Феміди, які здійснюють негативні вчинки у побуті та приймають явно суперечливі рішення;

- доступна та патріотична професійна юридична освіта в Україні, участь суб'єктів громадянського суспільства при здійсненні перевірки претендентів на посаду судів на добросовісність, професійна діяльність суб'єктів запобігання корупції дають підстави стверджувати що суддівський корпус оновлюється юристами з належним рівнем правосвідомості;

- до негативних засад формування правосвідомості суддів слід віднести продовження намагань можновладців від виконавчої влади впливати на процес відбору та призначення суддів, впливати на них, при прийнятті рішень.

#### Список використаної літератури:

1. Вовк П. Правосвідомість у площині адміністративного судочинства. Академія адміністративно-правових наук. 2018. <http://www.ssaals.com.ua/?p=5390>
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.
3. Вишневська А. А. Вплив правосвідомості на ефективність виконання рішень суду. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 312-316.
4. Теорія держави і права : навчальний посібник / За заг. ред. проф. Р.А Ромашова, Н.М. Пархоменко. Київ : КНТ, 2007. 216 с.
5. Носков В., Кальянов А., Єфросиніна О. Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 125–133.
6. Хопта С. Ф. Сутність правосвідомості судді: філософський та соціальний рівні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 6. С. 43-46.
7. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. Київ:

- Центр навчальної літератури, 2010. 310 с.
8. Данільян О. Г., Байрачна Л. Д., Максимов С. І. та ін. *Філософія права*: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 404 с.
9. Панчук І. О. Загальні риси професійної правосвідомості суддів. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Сер. : Право. 2013. № 1. С. 123-131.

**Boiko V. P. Principles of legal consciousness in the justice of the legal state of Ukraine**

*The article reveals the principles of legal consciousness in the justice of the legal state of Ukraine, as a form of social consciousness of judges, prosecutors, lawyers, subjects of public administration and participants in court proceedings, which contains a set of views, feelings, emotions, ideas, theories and concepts about the place and the role of the judiciary in the legal affairs of the modern state. It has been proven that the law cannot exist without proper legal awareness of the participants in legal relations, because they arise exclusively between capable people. It is emphasized that the legal awareness of judges is not always a model of legal behavior, because there are facts of corruption and unseemly behavior of judges outside the administration of justice. Although such cases are rare, they are not acceptable, because society is very painful to the right, which reacts harshly to them. It has been found that the group legal awareness of public administration officials in some cases is not proper, because among a significant number of them there is a hierarchically linked by a false departmental interest group guarantee not to voluntarily comply with court decisions that they do not like. Which leads to the fact that, under various pretexts, violated rights and legitimate interests of citizens are not restored in time, lowering the authority not only of justice, but also of the rule of law. It is summarized that the legal awareness of modern judges is formed under the influence of fair public professional media pressure on those representatives of Themis who commit negative acts in everyday life and make clearly contradictory decisions. Affordable and patriotic professional legal education in Ukraine, the participation of civil society subjects in the integrity check of candidates for judicial positions, the professional activity of corruption prevention subjects gives reasons to claim that the judicial corps is updated by lawyers with an appropriate level of legal awareness. It was concluded that the continuation of the efforts of those in power from the executive power to influence the process of selection and appointment of judges, to influence them when making decisions, should be attributed to the negative principles of the formation of legal awareness of judges.*

**Key words:** corruption, ethics, judge, justice, legal awareness, right, state.